

УДК 070 (477. 84) "1980/1990"

**Прецедентні газетні тексти та їх лексичний склад у процесі
трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини
кінця 1980-х – початку 1990-х рр.**

Вільчинський О. К.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

Стаття присвячена аналізу прецедентних текстів у тернопільській пресі періоду суспільних змін кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Розглянуто прецедентизми в тернопільських газетах «Вільне життя», «Тернопіль вечірній», «Ровесник», «Західна Україна». Простежено особливості реалізації, специфіку та призначення прецедентних феноменів у публікаціях на політичну, соціальну тематику. Виявлено функціональні властивості та семантичну організацію прецедентних текстів, з'ясовано їх значення в процесі трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини означеного періоду.

Ключові слова: *прецедентні тексти, лінгвокультура, прецедентний феномен, прецедентизм, інтертекстуальність.*

У статті розглянуто особливості використання прецедентних текстів у тернопільській пресі періоду суспільних змін кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Об'єктом дослідження стали прецедентизми в тернопільських газетах «Вільне життя», «Тернопіль вечірній», «Ровесник», «Західна Україна».

Мета: простежити особливості реалізації, специфіку та призначення прецедентних феноменів у публікаціях на політичну, соціальну тематику, з'ясовано їх значення в процесі трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини означеного періоду. Досліджено функціональні властивості прецедентних текстів, встановлено, що семантична організація, особливості функціонування, двоплановість семантики прецедентних текстів дають змогу використовувати їх як стилістичний прийом, що сприяє реалізації певних функцій – привернення уваги адресатів, актуалізації їхньої зацікавленості. Прецедентні тексти є вербальними засобами, за допомогою яких об'єктивуються певні події та явища, що вказує на *актуальність* цього дослідження. Вибір тих чи інших прецедентних текстів як інструментів мовленнєвого впливу сприяє активізації когнітивних механізмів, що запускають процеси семантичного трансформування, передусім метафоричного, пов'язаного із зіставленням різних поняттєвих сфер, наслідки якого покликані впливати на емоції читача.

Статус прецедентних в окремій лінгвокультурі отримують тексти (в широкому значенні), які зберігають «культурну активність», тобто такі, що мають здатність акумулювати інформацію. На думку Ю. Лотмана, подібні тексти є конденсаторами культурної пам'яті, вони створюють навколо себе такий змістовий простір, що вступає у певні відношення з культурною традицією, що відклалася у свідомості аудиторії [3, с. 21-22].

У працях багатьох учених (Л. Дядечко, Ю. Караулов, В. Костомаров, І. Михальова, Ю. Сорокін, А. Супрун, Ю. Прохоров та ін.) об'єктивуються поняття «прецедент-

ний текст», «прецедентне висловлення», «текстова ремінісценція», «прецедентна текстова ремінісценція» тощо. Ключовим словом при цьому є «прецедентний», яке дослідники розуміють і трактують приблизно однаково. Відмінність простежується передусім стосовно «ступеня» (в інших термінах – «глибини») прецедентності.

Проте тлумачення самого терміна «прецедентний текст», як зауважує В. Красних, поки що не є однозначним [2, с. 5]. Одним із перших це поняття використав Ю. Караулов у праці «Російська мова і мовна особистість» [1]. Дослідник прецедентними вважає тексти, які, по-перше, є значущими для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному планах, а по-друге, такі, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому загалу, включаючи попередників і сучасників. По-третє, звернення до прецедентних текстів постійно відтворюється у дискурсі певної мовної особистості [1, с. 216].

Дещо по-іншому трактують поняття прецедентного тексту Ю. Сорокін та І. Михальова, для яких це «перш за все засоби когнітивно-емотивного та аксіологічного фокусування змістової маси тексту, що вказують на глибину індивідуальної та групової (соціальної) пам'яті і свідчать про способи «опрацювання» актуальних для нас питань і проблем» [7, с. 113]. Ю. Прохоров, уточнюючи поняття прецедентного тексту, зауважує, що «звернення до прецедентних текстів має як прагматичну спрямованість, виявляючи особливості мовця, його мету, мотиви та установки, ситуативні інтенціональності, так і лінгвокогнітивну, реалізація якої включає особистість в мовленнєве спілкування саме цієї культури цією мовою» [4, с. 155-156]. Отож, розгляд прецедентних текстів означає вихід на лінгвокогнітивний рівень. На думку Ю. Лотмана, «прецедентним можна вважати складно влаштований текст, який розпадається на ієрархію «текстів у тексті» [3, с. 121]. С. Сметаніна, виявляючи призначення прецедентних феноменів у медіа-текстах, зазначає, що вони «інтелектуалізують виклад, формують нові смисли, своєрідно вводячи подію поточного життя в загальноісторичний і культурний контекст» [6, с. 123].

Об'єктом дослідження стали прецедентизми в тернопільських газетах «Вільне життя» (ВЖ), «Тернопіль вечірній» (ТВ), «Ровесник» (РК), «Західна Україна» (ЗУ).

Прецедентні феномени у публікаціях на політичну, соціальну тематику дають змогу зробити повідомлення більш яскравим, таким, що привертає увагу. Крім того, вони вносять у виклад елементи мовної гри, пропонують читачам або досить прозору, або складну загадку. Прикладами прецедентизмів можуть бути і заголовки. Таким, зокрема, є заголовок у публікації про зняття пам'ятника Леніна у Тернополі: «Прощайте, *“наш дорогий Ілліч”*» (ТВ, №21, 1990) або про взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності: «*Червона Калина похилилася*» (ВЖ, №231, 1990), «*Манкурти, “п'ята колона”?* Ні, твої діти, Україно!» (ЗУ, №17, 1991).

На думку А. Супруна, текстові ремінісценції можуть використовуватися з метою: 1) більш чіткої передачі повідомлення з урахуванням попереднього словесного досвіду; 2) виконання естетичного завдання; 3) створення комічного ефекту; 4) посилення на авторитет для підтвердження достовірності думки [8, с. 27-28].

У досліджуваний період у друкованих ЗМІ Тернопільщини активізувалося використання текстових змістових ремінісценцій, які, по-перше, значно підвищили ступінь «м'якості» тексту, по-друге, сприяли оптимальному вираженню суб'єктивного віддзеркалення дійсності в емотивно-образній формі і, по-третє, виступали важливим естетичним текстотвірним засобом, що лаконізує виклад, забезпечує формування підтекстів.

Феномен прецедентності, реалізований у заголовках, посилює експресію мовлення, засвідчує особливий підхід авторів до вербальних засобів тексту з метою привернення й утримання читачької уваги. Це спостерігаємо, наприклад, у колективному листі до редакції під назвою «*Я русский бы выучил, але...*» (ТВ, №25, 1990). У ньому батьки та вчителі однієї з тернопільських шкіл вимагали за рахунок скорочення го-

дин російської мови і літератури розширити вивчення історії України, запровадити народознавство, Закон Божий тощо. Аналогічне простежуємо й у виступі народно-го депутата СРСР і народного депутата України Дмитра Павличка на святкуванні 450-ліття Тернополя в палаці культури “Березіль” імені Леся Курбаса: *“Треба пам’ятати тільки одне: Україна! Україна!”* (ТВ, № 29, 1990); у репортажі з мітингу проти укладання нового союзного договору: *“Україні – волю!”* (ТВ, №30, 1990); у статті *“Сталініада”* (РК, № 20, 1990); в інтерв’ю з кандидатом у народні депутати СРСР Георгієм Петруком-Попиком: *“Незалежності нема альтернативи”* (ВЖ, № 205, 1990); у статтях: *“За честь, за славу, за народ”* (РК, № 37, 1990), *“Займалась зоря листопада. 72 роки тому утворено ЗУНР”* (ВЖ, № 209, 1990).

Зазначаючи способи введення прецедентних текстів у дискурс та їхні завдання, Ю. Караулов виділяє декілька типів: номінативний (коли знак, що вводить прецедентний текст, вказує на якусь характерну ознаку, типову прикмету); референтний (включення імен відомих діячів минулого з метою збагачення ідейно-проблемного змісту твору, нарощення його духовного потенціалу, посилення естетичного й етичного впливу) і цитування. Наприклад: *“Що ж ти бачиш порошинку в оці ближнього твого, а у власному оці колоди не помічаєш”* (РК, № 34, 1990); *“У повісті французького філософа-просвітителя Вольтера “Кандід, або Оптиміст” є персонаж на ім’я Панглос – бездумно-бадьорий чоловічок, що упідлеглив своє життя сумнівному принципіві: “Усе, що робиться в світі, робиться на краще”* (ВЖ, № 55, 1988); *“Штрассер часто виступав як більшовик. “Націонал-соціалізм, – твердив він, – повинен боротися за знищення капіталізму будь-якими засобами, включаючи співробітництво з більшовицькою Росією (В.С.Коваль. Барбаросса. Київ, 1989 р.)”* (ТВ, № 52, 1991).

Роль цитування може бути подвійною. Функція вислову, що має характер формули, полягає у вказівці на “особливий “канал”, завдяки якому думка, що розвивається в дискурсі мовця, начеб впливається в широкий “ментальний контекст” духовного арсеналу твору, читача, епохи” [1, с. 230]. З іншого боку, цитата полегшує аргументацію, оскільки реалізує посилення на авторитет. Зокрема, в статті, опублікованій у ВЖ під рубрикою “Точка зору” “Схвалити, засудити, не підтримати...”, йдеться про збори компартійної організації колгоспу, на яких обговорювалося звернення ініціативної групи “Відозва 91-го” до комуністів, усіх громадян Тернопілля. У цьому тексті прецедентними є цитати зі згаданого звернення на зразок: *“за вихід Компартії України із складу КППС, за її цілковиту самостійність і трансформування в соціал-демократичну партію парламентського типу”* (ВЖ, № 127, 1991). У замальовці “Ім’я не вмере ніколи...”, присвяченій культурно-просвітницькому діячеві, сільському священику Ксенофонту Сосенку, вміщеній під рубрикою “Рядок з біографії краю”, прецедентними є і зазначена назва публікації, і цитовані в ній рядки Олександра Олеся: *“Як страшно оре історичний плуг / Які скарби були – були і зникли...”, “Хто зберіг любов до краю / І не зрікся роду / Той ім’я не вмере ніколи / В спогадах народу”* (ВЖ, № 190, 1991).

Досліджуючи прецедентність на матеріалі тернопільської преси кінця 1980-х – початку 1990-х рр., можна простежити кілька способів функціонування прецедентних феноменів у політичному дискурсі, а саме: прецедентні ланцюжки (ряди прецедентних одиниць, де кожен попередній є безпосереднім джерелом наступного), прецедентні парадигми (групи прецедентних феноменів, що сягають одного і того ж джерела) і прецедентні контамінанти (висловлення, що сягають одночасно двох прецедентних джерел). Із погляду лінгвістичної прагматики, саме прецедентність контексту дає змогу найбільш яскраво виразити політичні пристрасті автора-публіциста.

Функцію прецедентного тексту як “особливого “каналу” ілюструє стаття “Ультиматум”, опублікована в РК, в якій висвітлено протистояння церковного комітету

церкви Різдва Христового, що оголосив про перехід до Української автокефальної православної церкви, і архієпископа Тернопільського і Кременецького Лазаря, який стояв на позиціях Московського Патріархату. Стаття складається із трьох частин, назвами яких є відомі вислови із Святого Письма. Ці назви-цитати виступають своєрідними формулами, які вказують напрямок розвитку думки, що “начеб вливається у широкий ментальний контекст духовного арсеналу”, і виконують властиву прецедентним текстам пресуазивну та частково парольну функції: “Дім мій домом молитов називається серед усіх племен! Адже ви перетворили його на вертеп розбійників”, “Просіть – і одержите. Шукайте – і знайдете. Стукайте – і Вам відчинять”, “Стережіться псевдопророків, які приходять до вас в овечій шкурі, а всередині – хижі вовки” (РК, № 34, 1990).

Більшою мірою парольну, ніж пресуазивну функцію виконує початок третього розділу вказаної статті, що містить цитату: “Такого государства, как Украина, нет, не было и не будет, и о никакой самостоятельной церкви и речи быть не может” (РК, № 34, 1990).

Подібне функціональне навантаження властиве також заголовку і початку публікації “Гроші запаху не мають”, – так цинічно визначив своє життєве кредо... сутенер” (ВЖ, № 190, 1991). Натомість початок листа в редакцію на актуальну тему під заголовком “Не розбрат, а єдність!”: “У народі кажуть: Згода будує, а незгода руйнує”, і це велика правда” (РК, № 49, 1989) виконує насамперед номінативну, а також пресуазивну функції.

Багатополюсні прецедентні тексти можуть формувати поля, що спрямовують сприйняття тексту загалом. Апеляція до таких прецедентних текстів забезпечує створення психологічно приємного підтексту і є актуальною передусім для публіцистики, що тяжіє до емоційного впливу, а не до раціонального інформування.

На основі аналізу тернопільської преси досліджуваного періоду можна зробити деякі висновки про функціональні властивості прецедентних текстів. Зокрема, семантична організація, особливості функціонування, двоплановість семантики прецедентних текстів дають змогу використовувати їх як стилістичний прийом, що сприяє реалізації певних функцій – привернення уваги адресатів, актуалізації їхньої зацікавленості. Прецедентні тексти є вербальними засобами, за допомогою яких об’єктивуються певні події та явища. Вибір тих чи інших прецедентних текстів як інструментів мовленнєвого впливу сприяє активізації когнітивних механізмів, що запускають процеси семантичного трансформування, передусім метафоричного, пов’язаного із зіставленням різних поняттєвих сфер, наслідки якого покликані впливати на емоції читача.

Актуалізація диференційних ознак прецедентних текстів у мовленні пов’язана також із передачею енциклопедичної інформації, наявність якої, з одного боку, активізує у тексті багатовимірні зв’язки культурно-історичного і соціального характеру, а з іншого – зумовлює спроможність прецедентних текстів окреслювати певні ціннісні орієнтири і парадигму соціальної поведінки.

Дослідження прецедентних текстів у пресі, їх специфіки та особливостей впливу на формування культурно-інформаційного мас-медійного простору, є перспективним напрямком сучасного журналістикознавства.

Список літератури

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
2. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
3. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М.: Прогресс, 1992. – 270 с.

4. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М.: Педагогика Пресс, 1996. – 216 с.
5. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры: Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века / С. И. Сметанина. – М.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 251 с.
6. Сорокин Ю. А., Михалева И. М. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 98-117.
7. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17-29.

Вильчинский А. К. Прецедентные газетные тексты и их лексический состав в процессе трансформации печатных СМИ Тернопольщины конца 1980-х – начала 1990-х гг. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.345-349

В статье рассмотрены особенности использования прецедентных текстов в тернопольской прессе периода общественных перемен конца 1980-х – начала 1990-х гг. Объектом исследования стали прецедентизмы в тернопольских газетах «Вільне життя», «Тернопіль вечірній», «Ровесник», «Західна Україна». Прослежены особенности реализации, специфика и назначение прецедентных феноменов в публикациях на политическую, социальную тематику. Выявлены функциональные особенности и семантическую организацию прецедентных текстов, выяснено их значение в процессе трансформации печатных СМИ Тернопольщины указанного периода.

Ключевые слова: *прецедентные тексты, лингвокультура, прецедентный феномен, прецедентизм, интертекстуальность.*

Oleksandr Vilchynskij The Precedent Newspaper Texts and Their Lexical Composition upon the Transformation of Print Media in Ternopil in late 1980's – early 1990's // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.345-349

The article deals with the precedent texts in Ternopil press of the period of social changes in the late 1980's – early 1990's. The precedent texts are verbal means that objectify certain events and phenomena. The choice of certain precedent texts as instruments of speech promotes the activation of the cognitive mechanisms that trigger the process of semantic transformation, primarily metaphorical, associated with comparing different conceptual areas, the consequences of which are designed to influence the emotions of the reader. The precedentisms in Ternopil newspapers such as «Vilne Zhyttya», «Ternopil Vechirnij», «Rovesnyk», «Zahidna Ukraina» are investigated. The peculiarities of the realization, the specificity and the function of the precedent phenomena in publications on political, social issues are traced, their importance in the transformation of print media in Ternopil of that period is determined. The functional properties of the precedent texts are investigated. It was defined that semantic organization, features of functioning, duality of semantics of the precedent texts enable to use them as a stylistic device that facilitates the implementation of certain functions – drawing recipients' attention, actualization their interest.

Key words: *precedent texts, linguo-culture, precedent phenomenon, precedentism, intertextuality.*

Поступила до редакції 23.04. 2013 р.